

УДК [78:001.4](=161.2)"18/19"Людкевич

DOI <https://doi.org/10.32782/2224-0926-2025-3-54-2>

Горак Яким Романович

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри теорії музики,

Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка;

старший науковий співробітник,

Меморіальний музей С. Людкевича у Львові

<https://orcid.org/0000-0003-0707-8751>

ПІДРУЧНИК «ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ МУЗИКИ» С. ЛЮДКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті з'ясовуються деталі появи підручника С. Людкевича «Загальні основи музики», відображені в листах Д. Николишина до автора, які вплинули на термінологію підручника, зокрема щодо формулювання окремих визначень, правки термінології тощо. Подано панораму різновидів музично-теоретичних підручників, які функціонували в українському музичному освітньому на момент появи підручника С. Людкевича й кореспондували між собою і у викладі матеріалу, і в термінології: теоретичні відомості як додаток до науки співу, підручники-компендіуми з базовими необхідними знаннями для музиканта з різних галузей музично-теоретичних наук, спеціалізований музично-теоретичний підручник з вичерпним викладом матеріалу одного конкретного музично-теоретичного предмета. Визначено місце підручника в контексті розвитку праць цього жанру в тогочасній Галичині як зразка підручника-компендіуму, простежується використання в підручнику С. Людкевича музичної термінології з підручників І. Кипріяна та М. Копка і відгуки щодо термінології в рецензіях на видання підручника. Використання «українізованої» термінології з підручників І. Кипріяна та М. Копка своєрідно відобразили й підсумували в людкевичевому підручнику напрацювання українських, спеціально галицьких, підручників в Галичині ХІХ століття. Окремим аспектом термінології підручника є тлумачення окремих понять-термінів, загальноновживаних донині, але в С. Людкевича набувають іншого значення – це стосується понять музичної форми, теми, речення, періоду. Приділено також увагу іншим українським музичним термінам підручника, яких не виявлено в підручниках попередників, а також долученому до підручника «Словарцю італійських і чужих слів з поясненням». Одним з аспектів актуальності «Загальних основ музики» зазначено і те, що термінологія людкевичевого підручника функціонує в працях сучасників музикознавців-теоретиків (зокрема, Я. Якубяка, Б. Луканюка).

Ключові слова: Станіслав Людкевич, музично-теоретичний підручник, компендіум, «Загальні основи музики», Дмитро Николишин, Іван Кипріян, «Основи музики», «Учебник початкових відомостей музики і співу», Максим Копко, «Самоучка», термінологія, Осип Заlessький, журнал «Музика».

Horak Yakym. "The General Music Theory textbook" by S. Liudkevych in the context of generalization of Ukrainian music terminology of late XIX – early XX

The article elucidates the circumstance of compiling of S. Liudkevych "The General Music Theory textbook", extant in the epistolary oeuvre of D. Nykolyshyn in the letters to the author, which influenced the establishment of terminology of the textbook, including the entries of principal definitions, codification of terminology etc. The comprehensive survey of music theory textbooks, in circulation of Ukrainian musical education at the time of publication of S. Liudkevych textbook and were co-related in methodology layout, as well as terminology: elementary theory as explanation

of the art of singing, compendium textbooks with basic elementary skills for musician of various branches of musical theory, special music theory textbook with comprehensive explanation of every specific branch of music theory discipline. The right place established in the context of development of the treatises of the kind in Halychyna, as definite compendium-textbook, traced back to terminology layout to the ante-date textbooks of I. Kyprian and M. Copko as well as critical response in publications reviews. The use of Ukrainian terminology in I. Kyprian and M. Kopko textbooks specifically consummated and summarized in Liudkevych textbook, the achievements of Ukrainian, specifically Galician textbooks in Halychyna of XX century. The separate aspect of the textbook terminology is the explanation of still topical and in active use in contemporary musicology, musicological categories, which in Liudkevych textbook have somewhat different set of specific meanings: it concerns the categories of musical form, subject, phrase and period. The other Ukrainian music terminology is also mentioned, not in use in ante-date publications, as well as appended to the compendium "The Dictionary of Italian and foreign terminology explained". The actual importance of the terminology, established in "The General music theory" textbook is confirmed by its active use of terminology in the works of contemporary music theorists Y. Yakubiak and B. Lukaniuk.

Key words: *Stanislav Liudkevych, music theory textbook, compendium, The General Music Theory, Dmytro Nykolyshyn, Ivan Cyprian, The Music theory, The Elementary textbook of music and singing, Maksym Copko, autodidact, terminology, Osyp Zalessky, The Music Journal.*

Вступ. Підручник «Загальні основи музики» С. Людкевича давно увійшов до скарбниці українських класичних музичних підручників і став вагомою сторінкою як у біографії його автора, так і в історії українського музикознавства. У біографії композитора він є успішною реалізацією однієї з перших і вагомих його ініціатив на посаді директора Вищого музичного інституту у Львові – створення україномовних музично-теоретичних підручників для потреб інституту. Використання його в навчальному процесі інституту є свідченням його запотребованості й популярності. Створенням «Загальних основ музики» ця ініціатива С. Людкевича не вичерпалася: згодом він створив ще один підручник («Матеріали до науки сольфежу і хорового співу»), а разом з теоретиками Вищого музичного інституту працював над створенням таких посібників і з інших музично-теоретичних дисциплін. В українському музикознавстві підручник став чи не першим у Галичині такого жанру фаховим енциклопедичним виданням, яке мало вплив на створені іншими авторами пізніше музично-теоретичні підручники й не втратило актуальності донині.

Матеріали і методи. Попри таку популярність і значущість, детальніша характеристика підручника в різних музично-теоретичних аспектах у музикознавчих працях відсутня: найчастіше характеристика підручника зводилася до факту його появи, цитування передмови автора щодо його мети й потреби і стислий поверховий перелік основних структурних розділів підручника¹. Питань застосованої в підручнику термінології музикознавці-дослідники не торкалися і не вникали в її походження. Тим часом знайомство з галицькими українськими музично-теоретичними підручниками І. Кипріяна, М. Копка

¹ Баб'юк Л. Музично-педагогічна діяльність С.П. Людкевича. *Творчість С. Людкевича*: 36. ст. Упоряд. М. Загайкевич. Редколегія: Гамкало І., Гордійчук М. (голова), Горюхіна Н. (заст. голови) та ін. Київ : Музична Україна, 1979. С. 186-187; Муха А. Музикознавство. *Історія української музики в шести томах*. Т.4: 1917 – 1941. Редколегія тому: Л. О. Пархоменко (відповідальний редактор), О.У. Литвинова, Б. М. Фільц. Київ : Наукова думка, 1992. С. 542; Штундер З. *Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Т.1 (1879–1939)*. Львів : «Бінар-2000», 2005. С. 227.

та інших, які передували появі праці С. Людкевича, з наявною в них музичною термінологією дало можливість не лише з'ясувати контекст появи «Загальних основ музики», а й простежити спадкоємність, кореляцію з попередниками щодо термінології.

Результати. Традиції українського музично-теоретичного підручника в Галичині, як і українського ряду музичної термінології в ньому, були закладені у 80-х роках XIX ст. отцем Іваном Кипріяном. Два опубліковані ним підручники дали початок основним видам українського музично-теоретичним виданням цього жанру в Галичині: «Основи музики» (1880) – універсальний підручник-компендіум, що містить базові необхідні для музиканта знання з різних галузей музично-теоретичної наук, – та «Учебник початкових відомостей музики і співу» (1885), у якому музично-теоретичні відомості були прикладним доповненням до науки співу, оскільки підручник був покликаний дати основи музичної грамоти співакам-хористам. В обох працях запропоновані автором українські відповідники загальноприйнятої музичної термінології із частим застосуванням для цього галицьких діалектів. Обидва підручники мали потужний вплив на розвиток музично-теоретичної науки в Галичині до 20-х років XX століття, а україномовний ряд музичної термінології І. Кипріяна знайшов відгомін у підручниках низки галицьких авторів.

Після початку функціонування відкритого 1903 р. у Львові Вищого музичного інституту й поступового переходу українського музичного шкільництва на шлях музичного професіоналізму зародився новий тип підручника – спеціалізований музично-теоретичний підручник, присвячений вичерпному викладу матеріалу одного конкретного музично-теоретичного предмету. Його зародження ознаменоване появою неопублікованої «Науки гармонії» А. Вахнянина (1906–1907) та опублікованого «Короткого начерку гармонії і композиції» В. Матюка (1906).

Названі три типи музично-теоретичних підручників співіснували в українській музично-теоретичній науці та музичному освітстві в Галичині першої третини XX століття і часто кореспондували як щодо викладу матеріалу, так й у застосуванні та плеканні поруч загальноприйнятої музичної термінології українського її ряду, започаткованого ще І. Кипріяном. Так було і з виданим у Коломиї в 1921 р. підручником С. Людкевича «Загальні основи музики».

Рис. 1. Обкладинка видання підручника «Загальні основи музики» С. Людкевича (1921 р.)

На момент написання підручника у Львові в 1911–1913 роках підручники І. Кипріяна С. Людкевич знав. У своїй статті «Наші шкільні співаники», публікація якої розпочалася в 9–10 номерах журналу «Артистичний вістник» 1905 р. і не була завершена через припинення видання журналу, зафіксував в авторській підтекстовій примітці свою думку, зокрема, про термінологію І. Кипріяна: «Для русинів остався хіба (нині одинокий) «Учебникъ початковихъ вѣдомостей музыки и спѣву» І. Кипріяна, та він обмежений лиш до частини теоретичної, доволі непрактичний в укладі та з перестарілою ультра-«рускою» номенклатурою»². Гостро критична думка про українську музичну термінологію І. Кипріяна, однак, не завадила С. Людкевичу покористуватися нею у своєму підручнику.

Серед домашнього архіву композитора, який став фондовою збіркою Меморіального музею С. Людкевича, є примірник «Основ музыки» І. Кипріяна видання 1880 р³.

Рис. 2. Титульна сторінка літографованого з рукопису видання підручника Івана Кипріяна «Основи музики» (1880 р.), яке зберігається у фондах Меморіального музею С. Людкевича у Львові.

З-поміж попередників людкевичівського це єдиний підручник, який за обсягом і багатством матеріалу наближений до «Загальних основ музики». У С. Людкевича в підручнику матеріал згруповано в чотири розділи: «Ритміка» (ритмічні тривалості,

² Людкевич С. Наші шкільні співаники. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Упорядкування, редакція, переклад, примітки З. Штундер. Т. 2. Львів : Видавництво М. Коць, 2000. С. 258.

³ Меморіальний музей Станіслава Людкевича у Львові. Інвентарний № 847. Видання у твердих картонних обкладинках (приблизно 20 x 12,5 см), обклеєних фіолетовою тонкою тканиною. На тканині сліди затирання, замокання. Корінець і кутики з чорної шкіри. На звороті верхньої обкладинки зверху по ширині – напис фіолетовим чорнилом (без дати і без місця) рукою Миколи Колесси: «Автором цієї роботи є Іван Кипріян (мист[ецький] псевдонім «Бужанин») сучасник О. Нижанківського, П. Бажанського, В. Матюка і др.». Історія попадання цього примірника до С. Людкевича невідомі. На титульній сторінці видання внизу, ближче до правої сторони сторінки, є підпис олівцем «Чмола Павелъ», а ще нижче, приблизно посередині – підпис «Чмола» чорним чорнилом. Біля середини сторінки, ближче до правої сторони – круглий фіолетовий штамп, напис на якому (наскільки можливо його відчитати) – «Бажанський». Імовірно, примірник попав завдяки М. Колессі, але значно пізніше, ніж був виданий підручник С. Людкевича «Загальні основи музики».

ритмічні поділи, такт і його види, синкопи, темп), «Систематика» (нотне письмо, знаки, мелодія, мелізми, інтервали і їх обернення, лади і тональності, споріднення тональностей, модуляція, транспозиція), «Краска тону» (характеристика людських голосів та всіх груп інструментів симфонічного оркестру), «Музична форма» (класифікація музичних форм, під якими розуміють музичні жанри, їх огляд, характеристика, поняття про елементи музичної форми, як-от мотив, речення, період, тема, види фактури). В «Основах музики» І. Кипріяна, які може не так і не стільки структуровано, охоплено той сам обсяг матеріалу, що й у «Загальних основах музики», а в деяких аспектах – його подано навіть більше і детальніше, ніж у підручнику С. Людкевича. Так, С. Людкевич оминає деталізації інформації про акорди, їх види і назви, тоді як І. Кипріян досить розлого обговорює їх в таких обсягах, які не фігурують навіть у нинішніх підручниках гармонії – як, наприклад, види й обернення нонакордів. Взагалі, вникання у питання гармонії (наприклад, види неакордових звуків, органний пункт тощо) в І. Кипріяна значно більше й детальніше.

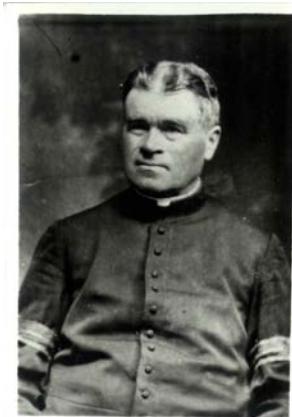

Рис. 3. Іван Кипріян

На початку 20-х рр. XX ст. видавець – редактор видавництва «Загальна Книгозбірня» в Коломиї, письменник та літературознавець Дмитро Николишин у листі до С. Людкевича з Коломиї від 14 квітня 1920 р. просив його приготувати для видання підручник з характерною назвою «Теорія музики з увагами про спів, конкретними для співаків і для дірігента»⁴. Уже сама назва із залученням початків співу апелювала до традиції підручників І. Кипріяна. С. Людкевич відкинув такий тип підручника, запропонувавши до видання написаний ще перед війною свій підручник «Загальні основи музики», який і був опублікований 1921 року.

Д. Николишин як редактор видання втручався в людкевичів текст, обговорював з автором питання доцільності тих чи інших приміток, стилістики викладу, точності окремих дефініцій. Задokumentовані в листах Д. Николишина до С. Людкевича сліди редакційної правки термінології поодинокі, однак не виключено, що в усному погодженні їх могло бути значно більше. До внесених редактором пропозицій автор ставився по-різному. Наприклад, у листі від 23 лютого 1921 р., Д. Николишин, нарікаючи на

⁴Горак Я. Листи Дмитра Николишина до Станіслава Людкевича. *Українська музика*. Львів, 2020. № 1 (35). С. 106.

незрозумілу стилізацію поняття «ритміки», пропонує свою стилізацію уступу⁵. В остаточному варіанті С. Людкевич погодився із запропонованими змінами⁶, й у виданні цей вступ поданий лише несуттєвими стилістичними правками. А виправдання Д. Николишина у листі від 24 лютого 1921 р. щодо заміни терміну «звук» на «звін»⁷ С. Людкевич не прийняв і наполіг на понятті «тону» й у виданні щодо того подав спеціальну пострінкову примітку⁸. На жаль, це питання правок термінології у виданні підручника для нинішніх дослідників цілком закрито через недоступність як його рукописного матеріалу, так і бодай фрагментів його верстки, яка, за змістом листів Д. Николишина, мала місце й опрацьовувалася автором підручника.

Малюнок 4. Дмитро Николишин

Підручник створювався С. Людкевичем в Галичині Австро-Угорського часу, де німецька мова була державною і німецькомовна музикознавча література вільно доступною, а тому й німецька музична термінологія загальнознаною. Тому, читаючи слова передмови С. Людкевича до підручника, «при сій роботі користував ся я відомими аналогічними підручниками німецькими, а по части також московськими та польськими, узглядняючи при тім по можности специфічні наші потреби»⁹ – те «узгляднення специфічних наших потреб» могло містити й можливість, потребу залучення українського ряду термінології, який на той час уже мав певні напрацювання і поширення. І в цьому напрямі автор підручника міг використовувати термінологію І. Кипріяна.

Про прискіпливу увагу С. Людкевича до термінології в підручнику свідчить також спеціальний «Словарець італійських і чужих слів із покажчиком», складений з допомогою Євгена Форостини і вміщений у підручнику¹⁰. Усупереч назві, у словник увійшли

⁵ Горак Я. Листи Дмитра Николишина до Станіслава Людкевича. С. 108.

⁶ Людкевич С. Загальні основи музики (Теорія музики). Коломия : 3 друкарні «Загальної Книгозбірні» в Коломиї, 1921. С. 11.

⁷ Горак Я. Листи Дмитра Николишина до Станіслава Людкевича. *Українська музика*. Львів, 2020. № 1 (35). С. 110.

⁸ Людкевич С. Загальні основи музики (Теорія музики). Коломия : 3 друкарні «Загальної Книгозбірні» в Коломиї, 1921. С. 7.

⁹ Людкевич С. Загальні основи музики (Теорія музики). Коломия : 3 друкарні «Загальної Книгозбірні» в Коломиї, 1921. С. 4.

¹⁰ Людкевич С. Загальні основи музики. С. 116–132.

не лише іноземні (писані латинкою) терміни, а й низка українських термінів, серед яких «альтівка» (інструмент), «бандура», «діатонічний», «домінантовий», «дорійська скаля», «естетика», «фригійська скаля», «генеральна павза», «мотив» та багато інших. Для зручності тут же подані коротке значення українською мовою та відсилачі до сторінок тексту, де термін згадується. Тлумачення термінів у тексті й у словнику іноді не збігаються. Зокрема, у тексті мотивом названо «найменшу музичну думку, або «тему» (с. 94), тоді як у словнику мотивом іменована «основна музична гадка» (с. 126). У рецензії київського журналу «Музика» 1925 р. також слушно вказувалася одна з таких розбіжностей: «Вкажемо лише на незначні помилки і недогляди, що неминучі в літературній роботі подібного характеру. Наприклад, пояснення значіння арсиса і тезиса в тексті (ст. 23) і в словничковій суперечать одне одному, при чому перше є помилкове; [...]»¹¹. До слова, терміни «арсис» і «тезис» були взяті автором підручника з метричного віршування Античності, де вони позначали дві частини поетичної стопи. До С. Людкевича в українському музикознавстві для позначення часток такту їх застосовував у своїх підручниках І. Кипріянов. У статті про тактову ритміку, опублікованій уже за радянського часу, Мирон Харлап писав, що ототожнення цих понять зі сильною і слабкою часткою такту є безпідставним: «В одному випадку сильним моментом признається арсис, в інших – тезис, і ця тривала суперечка може бути вирішена визнанням обох частин рівноправними, але різними за функцією, аналогічними до висхідної і низхідної частин періоду»¹² [Переклад з російської – Я. Г.]. З огляду на це, різне тлумачення таких понять у підручнику С. Людкевича може бути не помилкою, а свідомим представленням дискусійності цих термінів.

В історичній перспективі підручник «Загальні основи музики» С. Людкевича продовжує започатковану І. Кипріяном традицію підручників-компендіумів, але створених уже задля фахової музичної освіти – для потреб Вищого музичного інституту. Це призначення і вид своєї праці С. Людкевич зазначив у передмові до видання підручника: «... тому взяв на себе невдячне завдання виготовити для наших музичних шкіл енциклопедичний підручник основних відомостей із музики, підходящий у першій лінії для фахової науки по музичних, як також середніх школах, де музика трактується поважно, а рівночасно зрозумілий для всякого інтелігентного самоука»¹³ [Курсив – Я. Г.]. «Отже, маємо першу спробу викладу на укр[аїнській] мові музичної теорії в енциклопедичному обсягу; тому книжка Людкевича варта уваги. Вона справді дає, хоч і дуже стислий, але науково точний і зрозумілий виклад»¹⁴ – констатує цитована вже рецензії на людкевичів підручник у київському журналі «Музика».

Текст підручника С. Людкевича виразно кореспондує українськими відповідниками музичних термінів, взятих як з «Учебника початкових відомостей музики і співу», так і з «Основ музики» І. Кипріянова. Це ілюструє наступна таблиця (при термінах вказую сторінку видань праць, де вони трапляються):

¹¹ Др. Станислав Людкевич. Загальні основи музики (Теорія музики) Ст. 135. Коломия, 1921 [рец. на вид.]. *Музика: Місячник музичної культури*. Київ : Музичне Т-во ім. Леонтовича, 1925. Ч. 2. С. 111. Підписано: В. П. (Бібліографія).

¹² Харлап М. Тактова система музичної ритміки. Проблеми музичного ритму: Збірник статей. Упоряд. В. Холопова. *Музика*, 1978. С. 61

¹³ Людкевич С. Загальні основи музики (Теорія музики). Коломия: З друкарні «Загальної Книгозбірні» в Коломії, 1921. С.4.

¹⁴ Др. Станислав Людкевич. Загальні основи музики (Теорія музики) Ст. 135. Коломия, 1921 [рец. на вид.]. *Музика: Місячник музичної культури*. Київ Музичне Т-во ім. Леонтовича, 1925. Ч. 2. С. 111. Підписано: В.П. (Бібліографія).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця термінів з підручників І. Кипріяна та С. Людкевича

№ з/п	Сучасний термін	«Учебникъ початковыхъ вѣдомостей музыки и спѣву» І. Кипріяна	«Основи музики» І. Кипріяна	«Загальні основи музики» С. Людкевича
1	Ритмічні тривалості	Стійність ноти (с. 13)	Ритмічні вартости (с. 13)	Ритмічні вартости (с. 11–12)
2	Пауза	Павзи, мовчанки (с. 28)	Мовчанка (с. 19)	Мовчанка (с. 15)
3	Дісз	Підвишник (с. 10)	Підвишник (с. 23)	Підвишник (с. 43)
4	Бемоль	Обнижник (с. 11)	Знижник (с. 24)	Обнижник (с. 43)
5	Бекар	Відкличник (с. 11)	Касівник (с. 25)	Касівник (с. 44)
6.	Гама	Ступенниця (звуко-ряд), скаля (латинське), гама (грецьке) (с. 51)	Скаля (с. 40)	Скаля, ступінка, ступенниця (с. 36)
7	Наголошена частина такту	Тяжка частина такту (Thesis) (с. 35)	Теза (спущене) (с. 77)	Thesis (с. 23 помилково трактоване як слабка доля таку) Thesis (с. 131, правильне тлумачення – сильна часть такту)
8	Легка (ненаголошена) частина такту	Легка частина такту (arsis) (с. 35)	Арза(с. 78)	Arsis (с. 23 – помилково названа сильною частиною такту) с. 117 – правильно названа як слабка частина такту
9	Сильна доля такту		Головний наголос (с. 78)	Головний тактовий наголос (с. 22)
10	Затакт	Затакт (auftakt) (с. 24)	Анакруза, відтакт, auftakt (с. 83)	Відбитка, передтакт, auftakt (с. 25)
11	Прості такти (дводольні, тридольні)	Поєдинчий такти (с. 22)	Поєдинчий такт (с. 68)	Паристі, поєдинчі або прості такти (с. 12)
12	Складні такти	Зложений такт (с. 22)	Зложений такти (68)	Зложені такти (с. 12)
13	Мелізми	Прикраси музикальні (с. 70)	Окраси музикальні (с. 95)	Прикраси мельодії (с. 58) Термін мелізму і колоратури застосовується лише до вокальної музики.
14	Прямий рух голосів		Рівнобіжне движене (с. 105)	Прямий, рівнобіжний (с. 74)
15	Протилежний рух голосів		Противне движенне (с. 74)	Противне движене (с. 105)
16	Тризвук	Тройзвін (с. 85)	Тройзвін (с. 110)	Тризвін (с. 73)
17	Консонанси	Любозвучні (с. 88)		Згідні інтервали (с. 70)
18	Дисонанси	Дразливі (с. 88)		Незгідні інтервали (с. 70)
19	Фраза		Відтинок, відрізок (с. 163)	Просте речення або відтинок (с. 95)

Запозичені в І. Кипріяна українські тлумачення загальноприйнятих термінів стали об'єктом критичних зауважень в О. Залеського в рецензії на підручник С. Людкевича: «Крім ще деяких неточних назв або недокладних пояснень (касівник, тризвін, Passacaille Chaconne належать все таки до форм еспанського згл[ядно] італійського походження, варяції місто варіяції, затакт (Auftakt) місто передтакт, Choral – це не тільки церковна пісня – Faisset і т. ін.), котрі хоч видаються малими, то все таки повинні бути справлені при слідуючій виданню, підручник представляється так під зглядом укладу як і зовнішньої форми зовсім симпатично»¹⁵. Згадані в цитаті поняття касівника, трозвону, затакту (auftakt) – усе це терміни інтерпретовані С. Людкевичем за І. Кипріяном. Рецензент вважає, що «при писанню сего підручника мав автор багато трудностей головню термінологічних, тому, що фахові вислови у нас ще не вироблені, а дібрати їх не так легко. Деякі уступи чи правила подані неточно або неясно, так що самоук (бо і для нього призначує автор цей підручник) дечого не зрозуміє, або зрозуміє хибно»¹⁶. У кінці рецензії О. Залеський звернув увагу на відсутність усталеної української термінології. На його думку, цим питанням має зайнятися спеціальна комісія при Науковому товаристві ім. Шевченка. Уже наприкінці другого десятиліття ХХ століття до справи усталення української музичної термінології візьметься С. Людкевич, опублікувавши 1929 р. «Малу музичну енциклопедію»¹⁷, та очолюючи і працюючи в 1931–1933 рр. т. зв. Термінологічній комісії¹⁸, яка займатиметься виробленням українського ряду музичної термінології.

Крім праць І. Кипріяна, у процесі роботи над текстом підручника С. Людкевич консультувався й іншими підручниками своїх українських попередників. У передмові до «Загальних основ музики» С. Людкевич пише, що «в деяких партіях використав я деякі думки й помисли з рукописного невикінченого підручника «Загальна наука музики» О. В. Домета Садовського, який ласкаво відступив його для мого ужитку»¹⁹. Рукопис згадуваного підручника Володимира Домета Садовського нині не віднайдений²⁰, тому годі сказати якою мірою скористався ним С. Людкевич і що саме перейняв з нього термінологічно.

Ніде не документованим, але очевидним є і вплив на людкевичів підручник «Самоучки» Максима Копка, виданої 1907 року, – підручника, призначеного для хористів, хорових диригентів та співаків, у якому виклад теоретичного матеріалу спрямований до навчання співу. Обсяг підручника М. Копка істотно менший – він висвітлює лише

¹⁵ Залеський О. Д-р Станислав Людкевич. Загальні основи музики. Коломия, 1921. [рец. на видання]. *Громадський вістник*. 1922. № 67. 14 травня. С. 7.

¹⁶ Залеський О. Д-р Станислав Людкевич. Загальні основи музики. Коломия, 1921. [рец. на видання]. *Громадський вістник*. 1922. № 67. 14 травня. С. 7.

¹⁷ Про це детальніше дивись: Горак Я. Епістолярні документи до історії дрогобицького часопису «Боян» (1929–1930 рр.). *Українська музика*. Львів, 2021. № 2 (40). С. 85–101.

¹⁸ Про це детальніше: Горак Я. Музичне товариство імені М. Лисенка та Вищий музичний інститут у Львові в 20-30х роках ХХ століття. *Книга протоколів Музичного товариства ім. Миколи Лисенка (1922–1939 рр)*. Підготовка текстів, коментарі, післямова Я. Горака. Львів: Апіорі, 2019. С.558 -560.

¹⁹ Людкевич С. Загальні основи музики. С.4.

²⁰ Серед архіву Й. Кишакевича зберігся рукопис іншого підручника В. Садовського - «Елементарна теорія музики і співу для ужитку шкіл народних» з датою написання «Перемишль, 9–11 лютого 1907». Про нього: Горак Я. До історії та характеристики українських музично-теоретичних підручників у Галичині першого десятиріччя ХХ століття. Львів, 2008. С. 11–19. Чи була відома С. Людкевичеві ця праця його приятеля – наразі невідомо.

основи ритміки, ключі, інтервали та тональності, гами, звукоряди. У загальній своїй структурі – розділами «Ритміка» та «Система нотна» – він перегукується з підручником С. Людкевича. Спільними є і деякі термінологічні особливості обох підручників, які ілюструє таблиця:

Таблиця 2

Порівняльна таблиця термінів у підручниках М. Копка та С. Людкевича

№ з/п	Сучасний термін	Копко	Людкевич
1	Ритмічна доля	Удар (с. 3)	Удар (с. 12)
2	Фермата	Фермата, корона (с. 31)	Фермата, корона (с. 26)
3	Нотний Стан	Система лінійна (с. 32–33)	Нотна система (с. 37)
4	Звукоряд	Скала, драбина, звукоряд (с. 35, 90)	Скала, ступінка, ступенниця (с. 36)
5	Тризвук	Тройзвук (с. 56)	Тризвін (с. 73)
6	Дієз	Крестик (с. 86)	Хрестик, підвишник (с. 43)
7	Бекар	Касівник, відказ, квадрат (с. 86)	Касівник (с. 43)

Серед термінології підручника С. Людкевича є терміни, аналогів яким в українських підручниках попередників або не вдалося віднайти, або які тлумачаться інакше. Наскільки ці терміни оригінальні – людкевичівські, чи взяті вони з іншомовних підручників – ще належить з'ясувати. Ідеться, наприклад, про «паристі» (на 2, 4, 8 ударів) і «непаристі» (на 3, 6, 9 ударів) такти²¹. Автор підручника вважає такти на 2 і 3 удари «простими» («поєдинчими»), а решту «зложеними» без дальшої класифікації. В І. Кипріяна термін «паристі» та «непаристі» такти відсутній, але «поєдинчими» і «зложеними» можуть бути і дводольні, і тридольні такти (І. Кипріян називає їх «Дводільні» і «Тридільні»). Серед людкевичевих термінів назвемо «виїмковий (анормальний) поділ ритмічний» (с. 18–19), «рівнобіжні» (с. 53, паралельні) і «рівнойменні» (с. 56, однойменні) скалі (тональності), «обіжник» (с. 60, групето), «згідні і незгідні» інтервали (с. 70, консонанси і дисонанси). Водночас у підручнику відсутні такі відомі терміни-поняття, як «метр», «фактура» (хоч на с. 96–97 розглядаються її види). За дослідженням Б. Луканюка, поняття «метра» не існувало в класичному українському музикознавстві²².

Окремим аспектом термінології людкевичевого підручника є тлумачення окремих понять-термінів, особливо коли вони загальноновживані донині, але набувають іншого значення. Це стосується, наприклад, поняття «Музична форма», якому присвячено цілий розділ підручника. Музична форма тлумачилася С. Людкевичем у широкому значенні, і нині такому розумінню відповідало би поняття жанру. Попри те, підручникові С. Людкевича належить першість в українській музичній науці в Галичині в застосуванні терміна «музична форма»: «Основи музики» І. Кипріяна теж містить чимало інформації про елементи музичної форми – мотив, фразу, період, каданси, тему і тематичну роботу, – але як такого поняття «музичної форми» там немає.

У розділі підручника С. Людкевича про музичні форми під поняттям «теми» зафіксовано два тлумачення. Перше: «Музичну думку, виражену рядом тонів, що йдуть один по другім або звенять одночасно, звемо загально темою» – передбачає поняття «теми» і в нині прийнятому розумінні цього терміну. Друге: «найменшу музичну думку, або

²¹ Людкевич С. Загальні основи музики. С. 12.

²² Луканюк Б. Музичний часокількісний ритм. Львів, 2017. С. 49.

«тему», звемо мотивом»²³ – показує накладання С. Людкевичем одного і того ж терміна на явище загалом (всю музичну думку) і його частину (мотив). З мотивів утворюється фраза, яку автор підручника називає «простим реченням» чи «відтинком». Термін «Відтинок» – як назва фрази – запозичений С. Людкевичем з «Основ музики» І. Кипріяна²⁴, який синонімом до «відтинка» застосовує ще термін «відрізок».

Сполученням фраз, за С. Людкевичем, «повстане речення розвинене, а далі зложене, або періода, коли в періоді є два речення, що собі відповідають, то звемо їх передником і слідником»²⁵. Ілюстрацією наводяться два відомі приклади. У темі варіацій з першої частини клавірної сонати A-dur В. Моцарта, з якої справді наведений період, «передником» і «слідником» С. Людкевич слушно позначає два речення періоду. У прикладі з першої бетовенівської фортепіанної сонати f-moll – зразком речення в нинішньому розумінні, «передником» названо першу, а «слідником» другу фразу. Походить це з того, що основою, найменшою одиницею музичного синтаксису С. Людкевич приймає не період (як це практикувалося згодом у радянських підручниках московської школи), а речення. Так, період стає складним різновидом речення, який постає зі сполучення кількох простих речень. Найпростішою формою музикознавець вважає «форму пісні», «зложеною звичайно з двох або трьох речень-період»²⁶ – у сучасному розумінні – прості чи пісенні форми.

Термінологія і понятійний ряд підручника С. Людкевича «Загальні основи музики» заслуговує на те, щоб наново переглянути й можливо дещо почерпнути з неї на сьогоднішньому етапі музично-теоретичної науки загалом. Це особливо актуально в часі нинішньої відмови від російськомовних радянських підручників, які затемнювали або й спотворено трактували і музичні терміни, і поняття. Такий перегляд вже знаходить свій відгомін і вияв у музично-теоретичних працях музичних теоретиків нашого часу. Зокрема, у монографії про часокількісний ритм Б. Луканюк відновлює у вжитку низку понять з підручника С. Людкевича: «удар» (у значення «ритмічна доля» чи «частка» такту)²⁷, «паристий» і «непаристий» такти²⁸, автор книги повертається до людкевичевого трактування елементів музичного синтаксису, зокрема понять речення і періоду. Застосований у «Загальних основах музики» термін «ритмічної вартості» Б. Луканюк використовує як означення ритмічної одиниці в часокількісному ритмі, відмежовуючи так цей термін від «ритмічної тривалості», що вживається до традиційного акцентно-динамічного ритму²⁹. Подібно до людкевичевого підручника, у монографії Б. Луканюк додає термінологічний словник, який містить терміни із «Загальних основ музики» з фіксацією належності їх С. Людкевичу: серед указаних термінів – поняття «передника» і «слідника», «паристого» ритму і т. д. З людкевичевого підручника запозичує Я. Якубьяк для свого підручника з аналізу музичних творів поняття «арзис» і «тезис» (легкої і важкої часток такту)³⁰, незважаючи на оговорену вище дискусійність цих термінів..

²³ Людкевич С. Загальні основи музики. С. 94.

²⁴ Кипріян І. Основи музики С. 163.

²⁵ Людкевич С. Загальні основи музики С. 95.

²⁶ Людкевич С. Загальні основи музики. С. 95.

²⁷ Луканюк Б. Музичний часокількісний ритм. Львів, 2017. С. 41.

²⁸ Луканюк Б. Музичний часокількісний ритм. Львів, 2017. С. 57.

²⁹ Луканюк Б. Музичний часокількісний ритм. Львів, 2017. С. 115.

³⁰ Якубьяк Я. Аналіз музичних творів (Музичні форми). Вип. 1. Тернопіль : Астон, 1999. С. 76–78.

Висновки. «Загальними основами музики» С. Людкевич продовжив традицію галицьких музично-теоретичних підручників-компендіумів, започаткованих І. Кипріяном, але вже на фаховій музичній основі, з розрахунку на викладання в музичних школах. Критикуючи І. Кипріяна за «перестарілу» та «ультраруську» термінологію його підручників, С. Людкевич у «Загальних основах музики» використав коло 20 музичних термінів в українізованому тлумаченні І. Кипріяна, за що зазнав критики від рецензентів видання (зокрема, О. Залеського). Меншою мірою, але С. Людкевичем також використані терміни, застосовувані в «Самоучці» М. Копка. Використання «українізованої» термінології з підручників І. Кипріяна та М. Копка своєрідно відобразили й підсумували в людкевичевому підручнику напрацювання українських, спеціально галицьких, підручників у Галичині XIX століття, а також підтвердили і кореспондування різних типів підручників між собою в тогочасній музично-освітній практиці. У сенсі урахування цих напрацювань розвитку галицьких музично-теоретичних підручників «Загальні основи музики» є теж своєрідним компендіумом, позаяк на новому (фаховому) витку розвитку підручників увібрав в себе традицію попереднього етапу (аматорства).

Поміщений у підручнику словник термінів, а застосовані терміни, аналогів яким не вдалося знайти в попередніх галицьких підручниках, свідчать про особливий інтерес С. Людкевича до питань термінології. «Загальні основи музики» цікаві й оригінальними людкевичевими тлумаченнями загальноновживаних термінів, які не збігаються з поширеним нині розумінням цих понять, зокрема понять музичної форми, періоду, речення. Терміни підручника С. Людкевича знаходять свій відгомін у музично-теоретичних працях і підручниках музичних теоретиків сьогодення – Я. Якубяка, Б. Луканюка, що свідчить і про актуальність підручника на нинішньому етапі розвитку музикознавства і про потребу нового перегляду її щодо використання в сучасному навчальному процесі.

Література

1. Бабюк Л. Музично-педагогічна діяльність С.П. Людкевича. *Творчість С. Людкевича*: 36. ст. Упоряд. М. Загайкевич. Редколегія: Гамкало І., Гордійчук М. (голова), Горюхіна Н. (заст. голови) та ін. Київ : Музична Україна, 1979. С. 184–195.
2. Горак Я. До історії та характеристики українських музично-теоретичних підручників у Галичині першого десятиріччя XX століття: Методична розробка. Львів, 2008. 38 с.
3. Горак Я. Епістолярні документи до історії дрогобицького часопису «Боян» (1929–1930 рр.). *Українська музика*. Львів, 2021. № 2 (40). С. 85–101.
4. Горак Я. Листи Дмитра Николишина до Станіслава Людкевича. *Українська музика*. Львів, 2020. № 1 (35). С. 99–115.
5. Горак Я. Музичне товариство імені М. Лисенка та Вищий музичний інститут у Львові в 20–30-х роках XX століття. *Книга протоколів Музичного товариства ім. Миколи Лисенка (1922–1939 рр.)*. Підготовка текстів, коментарі, післямова Я. Горака. Львів: Апріорі, 2019. С. 558–560.
6. Др. Станіслав Людкевич. Загальні основи музики (Теорія музики) Ст. 135. Коломия, 1921 [рец. на вид.]. *Музика: Місячник музичної культури*. Київ Музичне Т-во ім. Леонтовича, 1925. № 2. С. 111. Підписано: В.П. (Бібліографія).
7. Залеський О. Д-р Станіслав Людкевич. Загальні основи музики. Коломия, 1921. [рец. на видання]. *Громадський вістник*. 1922. № 67. 14 травня. С. 7.
8. Кипріяні І. Основи музики. [Репринт літографічного видання 1880 р.]. Львів : ЗУКЦ, 2009. 232 с.
9. Кипріяні І. Учебникъ початковыхъ вѣдомостейъ музыки и спѣву. [Репринтне відтворення видання 1885 р.]. Львів : ЗУКЦ, 2009. 102 с.
10. Копко М. *Самоучка методичный подручникъ для науки спѣву зъ нотъ*. В Перемышли, 1907. 115 с.
11. Людкевич С. *Загальні основи музики (теорія музики)*. Коломия: З друкарні «Загальної Книгозбірні» в Коломій, 1921. 136 с.

12. Людкевич С. Наші шкільні співаники. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи.* Упорядкування, редакція, переклад, примітки З. Штундер. Т. 2. Львів: Видавництво М. Коць, 2000. С. 257–259.
13. Луканюк Б. *Музичний часокількісний ритм.* Львів, 2017. 304 с.
14. Меморіальний музей Станіслава Людкевича у Львові. Інв. № 847.
15. Муха А. Музикознавство. *Історія української музики в шести томах.* Т. 4: 1917–1941. Редколегія тому: Л. О. Пархоменко (відповідальний редактор), О.У. Литвинова, Б.М.Фільц. Київ: Наукова думка, 1992. С. 519–544.
16. Харлап М. Тактова система музичної ритміки. Проблеми музичного ритму: Збірник статей. Упоряд. В. Холопова. Музика, 1978. С. 105–163.
17. Штундер З. *Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Т. 1 (1879–1939).* Львів : «Бінар-2000», 2005. 636 с.
18. Якуб'як Я. *Аналіз музичних творів (Музичні форми).* Тернопіль : Астон, 1999. Вип. 1. 208 с.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 28.08.2025

Опубліковано: 23.10.2025

© Горак Я. Р., 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

